Český jazyk se v oblasti informačních technologií (dále jen IT) přizpůsobuje rychle se měnícím extralingvistickým podmínkám, **reaguje na vliv cizích jazyků** a popisuje řadu nově vznikajících jevů skutečnosti. **Kterými jazykovými prostředky toho dosahuje**, to byla základní otázka našeho výzkumu. Abychom na tuto otázku odpověděli, zvolili jsme následující postup:

1. **Excerpovat** jazykový materiál z psaných projevů z oblasti IT,
2. **Analyzovat** získaný jazykový materiál,
3. **Popsat** utvářenost lexikálních jednotek v oblasti IT.

ad 1) Naším cílem bylo získat reprezentativní výběr lexikálních jednotek. Excerpce probíhala od června 2000 do srpna 2001. Slovnědruhové rozvrstvení získaného jazykového materiálu uvádí tabulka 1.

	Abs. počet	%
Substantiva	550	44,68
Adjektiva	281	22,83
Verba	171	13,89
Adverbia	11	0,89
Substantiva - propria	61	4,95
Ustálená slovní spojení	30	2,44
Zkratky	127	10,32
Celkem	**1231**	**100**

Tabulka 1. Rozvrstvení excerpovaného jazykového materiálu podle slovních druhů.

Excerpovaný materiál pocházel ze zdrojů, které měly dva společné rysy. Prvním z nich byla společná tematika (oblast IT), druhým pak jejich psanost. Excerpci jsme omezili pouze na texty psané. Zdrojem excerpce byly časopisy s tematikou IT, populárně naučná literatura, odborná literatura a slovníky, webové stránky a texty z on-line elektronických konferencí (chat room). Strukturu jazykového materiálu z hlediska zdrojů excerpce znázorňuje graf 1.

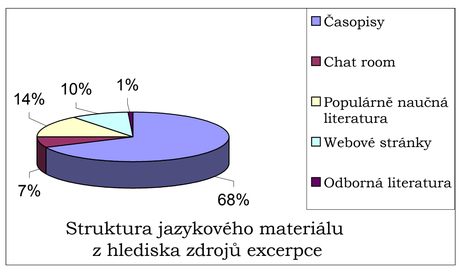

Struktura jazykového materiálu z hlediska zdrojů excerpce

ad 2) Rozbor materiálu byl prováděn z pohledu synchronního. Jazykový materiál byl rozdělen na skupinu lexikálních jednotek utvářených slovotvornými způsoby a na skupinu lexikálních jednotek utvořených jinak (např. sémantickým tvořením nebo přejatých do češtiny z cizích jazyků).

U slovotvorně utvářených lexikálních jednotek jsme použili následující kritéria hodnocení:

a) **slovotvorný způsob,**
b) **slovnědruhová příslušnost slov,**
c) **slovotvorná kategorie fundovaných slov** (a v rámci ní jednotlivé slovotvorné typy charakterizované slovotvornými formanty a jejich variantami),
d) **věcná** (tematická, sémantická) **příslušnost odvozeného slova,** jeho obecná sémantika (např. názvy osob, věcí, abstraktních pojmů apod.).

Katalog excerpčních lístků byl následně elektronicky zpracován na principu jednoduchého i kombinovaného třídění záznamů pomocí počítačového programu ALEX.

Počítačový program ALEX byl vytvořen v prostředí Delphi 6 pro účely této práce. Lze jej tedy s úspěchem použít při jakékoli lingvistické analýze podobného typu. Výstupy z programu ALEX jsou na obrázcích.

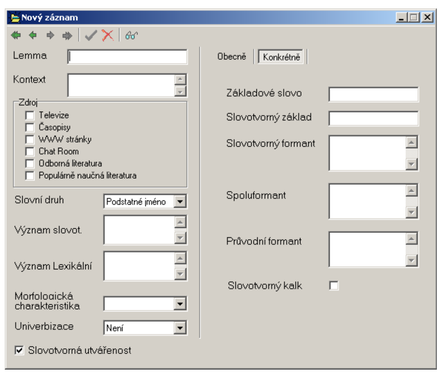

Nahoře: Formulář pro vkládání dat do programu ALEX. Zaškrtnutím políčka s názvem „Slovotvorná utvářenost“ rozhoduje uživatel o tom, jakou podobu bude mít pravá strana formuláře.

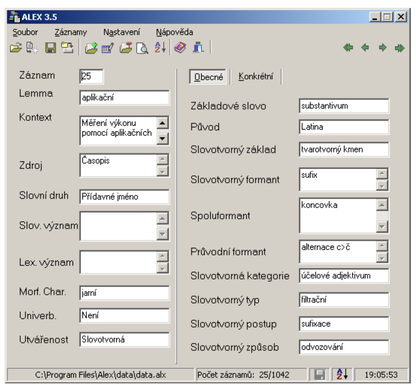

Vlevo: Elektronický excerpční lístek výrazu, který byl utvářen některým ze slovotvorných postupů.

Vpravo: Analýza jazykového materiálu probíhala na principu jednoduchého a kombinovaného třídění.

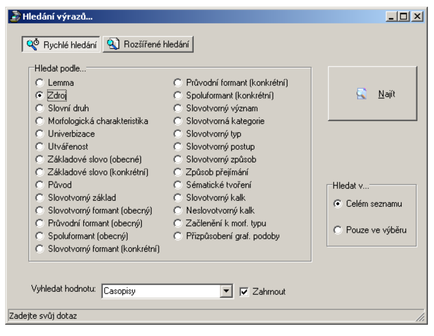

Dole: Ukázka algoritmu, podle něhož byly zpracovávány lexikální jednotky v programu ALEX. Algoritmus pokračuje na obrázcích v sousedním sloupci.

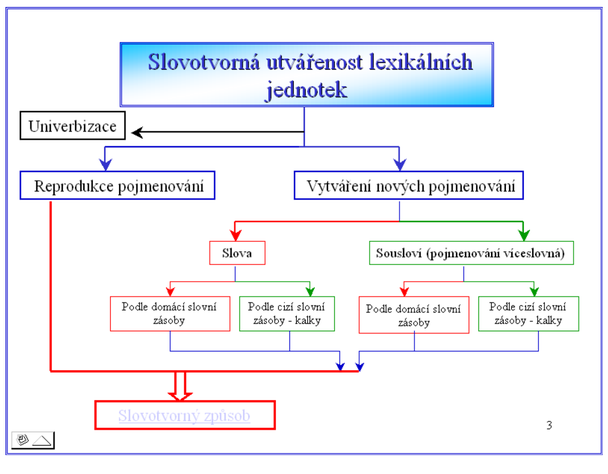

ad 3) Rozbor umožnil formulovat **nejvýraznější rysy a tendence** projevující se v komunikační oblasti IT. V následující části jsou shrnuty poznatky a závěry, k nimž jsme po provedení analýzy dospěli.

1) Výskyt synonymních pojmenování

Rozbor prokázal, že výskyt synonym v oblasti IT souvisí s vlivem angličtiny na češtinu a současně s rychlým vývojem IT. Komunikační oblast IT podléhá rychlé **determinologizaci**. Zároveň se v češtině vytvářejí nová pojmenování jako protějšky ke slovům cizím. Po jistou dobu fungují tato pojmenování v jazyce vedle sebe jako **synonyma úplná nebo částečná**. Jedno z pojmenování bývá považováno za stylově neutrální, další nesou určitý stylový příznak.

Jak se termíny cestou publicistiky determinologizují, začíná na ně působit **snaha o jejich zjednodušení** a zpřístupnění laické veřejnosti. K cizím termínům vznikají domácí synonyma, popřípadě se cizí výrazy začleňují do lexikální zásoby češtiny pomocí slovotvorných postupů. V oblasti publicistiky působí také silná **snaha o ozvláštnění textu**, o neotřelé vyjadřování i **snaha o** tzv. **intelektualizaci projevu**. Výsledkem působení těchto snah je další přejímání výrazů, a to z cizích jazyků i z jiných vrstev češtiny. Tentokráte jde o **přejímání slangismů a poloprofesionalismů**.

Při hledání domácích protějšků k cizím výrazům působí zároveň proti sobě dvě výrazné tendence. První z nich je **tendence k co nejvyšší míře explicitnosti vyjádření**, jež je žádoucí v odborné terminologii, druhou je **tendence k jazykové ekonomii**. Výsledkem působení první tendence je poměrně časté uplatnění slovotvorného způsobu **kompozice.** To je však omezováno druhou tendencí. Složené termíny neodpovídají svou povahou tendenci k jazykové ekonomii, a navíc jen stěží mohou sloužit jako slovotvorný základ při odvozování dalších pojmenování.

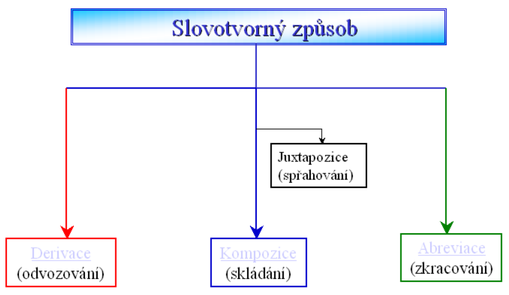

Ukázka algoritmu zpracování lexikálních jednotek v programu ALEX II. Třídění pokračovalo zařazením lexikální jednotky k odpovídajícímu slovotvornému způsobu.

2) Výskyt substantiv a adjektiv označujících děje

Rozbor potvrdil obecnou převahu dějových substantiv a adjektiv, a to cizího i domácího původu.

Skupina výrazů utvořených tzv. **metonymickým přenosem** významu naplňuje snahu popsat děje prostřednictvím jevu **konkretizace abstrakt**. Konkretizovaná abstrakta (typ *diagnostika* – označení počítačového programu) se vyskytují v rámci metonymie relativně velmi často.

U přejatých výrazů se objevuje anglický sufix **–ing** (srov. *routing, rendering, scanning* apod.), jemuž v češtině často odpovídá **forma substantiv verbálních** (*routing – směrování, rendering – renderování, scanning – skenování* apod.). Dalším cizím slovotvorným sufixem vyjadřujícím dějovost je sufix **–ace** (srov. *adresace, teleportace, telekomunikace, modulace, komprimace, reinstalace* apod.).

Velká většina názvů dějů je ovšem od sloves konvertována. Jednoznačně zde převládá **konverze z tzv. příčestí n-ového** (typ *programování*) nad konverzí z **příčestí t-ového** (typ *odkliknutí*). Současně převládají nedokonavá případně obouvidová pojmenování nad dokonavými.

Také celkem 78 dokladů adjektiv odvozených ze sloves v rámci mnoha různých slovotvorných kategorií svědčí o tom, že potřeba pojmenování dějů je v lexikální zásobě oblasti IT velmi silná.

Při popisu dějů **převažují** do jisté míry **děje komplexní, neohraničené** nad ději ohraničenými. **Intenzívní úsilí o dotvoření vidových dvojic** svědčí o snaze odlišit děje ohraničené od neohraničených. Tato snaha odpovídá **tendenci k přesnosti vyjádření**, jež je typická pro vrstvu odborné terminologie každého oboru a je zde naplňována pro češtinu běžným způsobem.

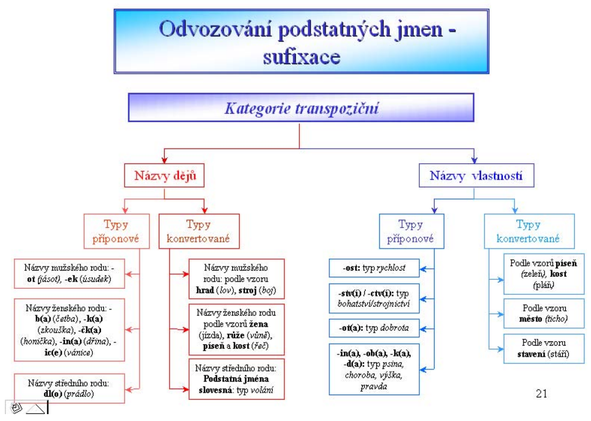

Ukázka algoritmu zpracování lexikálních jednotek v programu ALEX III. Třídění bylo zakončeno přiřazením k slovotvornému typu.

3) Uplatnění tendence ke kondenzaci pojmenování

➢ Užívání zkratek a zkratkových slov

V oblasti IT se setkáváme s velkým množstvím zkratek, avšak většina z nich nevzniká přímo v češtině, nýbrž je přejímána z angličtiny. Uživatelé se tak dostávají do kontaktu se zkrácenými výrazy, jejichž plnoslovnou podobu často vůbec neznají nebo jí nerozumějí. Více než jinde zde proto platí, že nadměrné používání zkratek znesnadňuje pochopení textu.

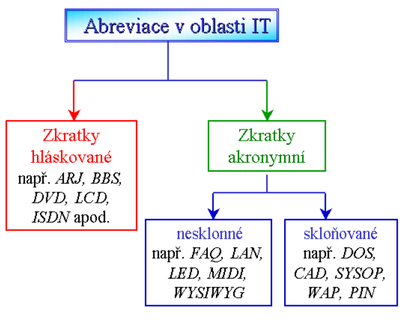

Rozdělení graficko-fonických zkratek s příklady z analyzovaného jazykového materiálu..

Nesrozumitelnost zkratek však zjevně nebrání uživatelům jazyka v tom, aby od těchto přejatých zkratek utvářeli v češtině zkratková slova. Dokladový materiál potvrdil, že zkratková slova jsou vedle univerbizovaných pojmenování často uplatňovanou formou kondenzace pojmenování.

➢ Výskyt univerbizovaných pojmenování

Univerbizovaná substantiva se v dokladovém materiálu vyskytovala poměrně hojně. Vždy se jednalo o **pojmenování vzniklá derivací sufixy** pro univerbizaci typickými (*-ák, -k(a), -áč*). Tyto výrazy byly bez výjimky slangismy; nejednoznačnost takto utvářených pojmenování je na překážku tomu, aby se z nich mohly stát jednoslovné termíny.

➢ Uplatnění afixoidních kompozit

Afixoidní kompozita sama o sobě slouží jistým způsobem ke kondenzaci pojmenování. Cizí prefixoidy, které se zejména uplatňují v oblasti IT, vznikají často zkrácením výrazů substantivní nebo adjektivní povahy (srov. *e= elektronický, m- = mobilní, foto- = fotografický* apod.).

Mnohé afixoidy procházejí postupně procesem osamostatňování a užívají se jako slangová pojmenování, jejichž kondenzace dosahuje vysokého stupně (srovnej *soubor má 3 kila; sledovat video, přepnout na audio* apod.).

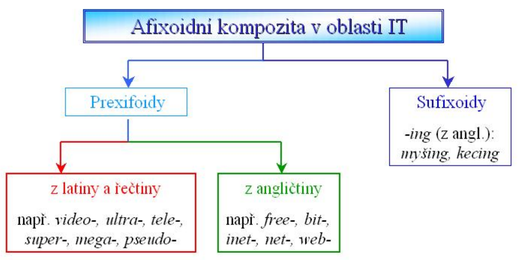

➢ Metafora a metonymie jako prostředek kondenzace vyjádření

Povaha metafory a metonymie přímo předurčuje metaforická a metonymická pojmenování, aby fungovala jako prostředky kondenzace vyjádření. Jevy složité skutečnosti jsou zde popisovány jednoduchými pojmenováními, která evokují představy jevů již známých. Při tom je využívána podobnost vnější nebo souvislost vnitřní. Na rozdíl od všech již zmíněných postupů kondenzace vyjádření se však v tomto případě nejedná o prostředky slovotvorné, nýbrž sémantické.

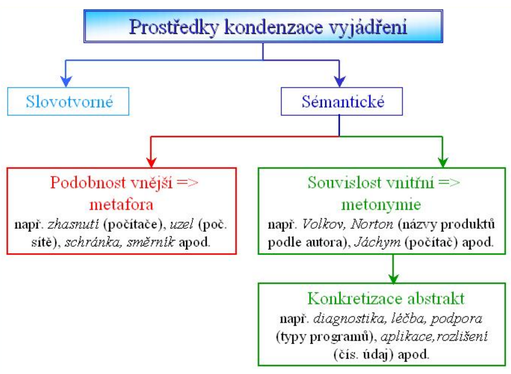

Schéma sémantických prostředků kondenzace vyjádření.
V analyzovaném materiálu se často objevoval jev konkretizace abstrakt.

4) Vliv angličtiny na češtinu

Projevuje se v celé oblasti velice silně. Lze ho pozorovat v procesu **přejímání cizích slov** a ustálených spojení; velký počet přejímek v různé fázi začlenění do domácího lexikálního systému svědčí o vysoké intenzitě působení angličtiny. Skrze ni vstupuje čeština do kontaktu také s dalšími jazyky, především s latinou a řečtinou, jakožto základem internacionální terminologie.

Přejímají se nejen termíny, ale i profesionalismy a slangismy. Při přejímání mají svůj význam mnohé důvody vnitřně jazykové i vnější. **Kromě tendence po zachování souhlasnosti s internacionální terminologií se prosazuje snaha vyjadřovat se úsporně a odborně, ozvláštnit text, začlenit se do jisté sociální skupiny, prezentovat svoji osobnost.**

Vliv angličtiny se dále projevuje **kalkováním**. Analýza nepotvrdila výskyt kalků v tak hojné míře jako výskyt přejatých výrazů, přesto se však kalky v rovině lexikální a slovotvorné vyskytují.

Také v rovině sémantického tvoření slov lze hovořit o kalcích podle angličtiny. Charakteristickým rysem oblasti IT je hojný výskyt metaforických a metonymických pojmenování tvořených pod vlivem obrazných pojmenování anglických. Tato pojmenování pocházejí z výrazů, s nimiž se člověk denně setkává, nebo z takových termínů, které je zvyklý užívat v jiných oborech. Obraznost pojmenování v tomto případě naplňuje tendenci ke zjednodušení a přiblížení složité technologie běžným uživatelům – laikům.

V rámci slovotvorných způsobů jsme pozorovali vliv angličtiny (a zprostředkovaně též latiny a řečtiny) v případě **derivace**. Vyskytují se zde cizí slovotvorné sufixy v mnoha různých slovotvorných kategoriích; nejčastěji se uplatňují u **názvů dějů** (*-ace*), **názvů činitelských**, **konatelských** a **názvů prostředků** (*-ik, -ist(a), -or/-átor*).

Dále se pod výrazným vlivem angličtiny ocitají zkratky a zkratková slova. Mnohé **graficko-fonické zkratky** jsou **přejímány**. V češtině se od nich pak **utvářejí zkratky fonické** (zkratková slova). Zkratky v oblasti IT často nahrazují několikaslovná anglická pojmenování a mluvčí je užívají bez znalosti těchto plnoslovných pojmenování. Užívání zkratek slouží k naplnění tendence po úspornosti vyjádření, přestože často působí proti tendenci k co nejvyšší míře explicitnosti.

Výsledkem prolínání všech slovotvorných i jiných způsobů obohacování lexikální zásoby a současně nejvýraznějším dokladem působení cizích jazyků na češtinu v oblasti IT je ovšem kategorie tzv. **afixoidních kompozit**. Jedná se o svým způsobem jedinečnou kategorii, která v širokém smyslu slova integruje domácí a cizí lexikální systémy, a spojuje tak přejímání cizích slov s derivací, kompozicí i abreviací v jeden celek. Zároveň téměř neomezená produktivita této kategorie svědčí o její živosti, o široké míře uplatnění a o **posouvání** afixoidních kompozit **směrem k centru lexikální zásoby** komunikační oblasti, jejíž celkovou povahu značně ovlivňují.

Závěr

Současná situace i vývoj v komunikační oblasti IT je dán mnoha navzájem souvisejícími faktory, z nichž patrně nejvýznamnějším je rychlý vývoj celé oblasti spojený se silným vlivem angličtiny. Přesto čeština v oboru IT „přežila rok 2000“ a v každodenní praxi ukazuje svoji připravenost otevřít se vnějším vlivům, vytvářet nové prostředky a nová pojmenování – přizpůsobit se.

Pozn. aut.: Výzkum probíhal v rámci diplomové práce v letech 2000 - 2002 na Pedagogické fakultě Západočeské univerzity v Plzni pod vedením PhDr. Evy Pasáčkové, CSc. Podrobné informace o průběhu a výsledcích výzkumu lze získat na kontaktní adrese:
piskova@kja.zcu.cz.
Kompletní grafický model systému tvoření slov v češtině zpracovaný podle akad. Mluvnice I můžete získat na elektronické adrese:
http://cestina.slavojpisek.cz,
kde jsou také k dispozici další materiály týkající se výzkumu českého jazyka v oblasti informačních technologií. Na téže adrese naleznete celý tento plakát ve formátu .pdf.

© Růžena Písková, 2003